

Sociologija razvoja i održivi razvoj*

Rade Kalanj

Filozofski fakultet, Zagreb

Sažetak

Pojam održivog razvoja, koji je nastao u okviru ekološke tematike, ovdje se propituje u kontekstu sociologije razvoja. Ta se sociološka disciplina oblikovala u dva ciklusa: jedan obuhvaća razdoblje do početka sedamdesetih godina, a drugi sedamdesete i osamdesete godine. U prvom ciklusu prevladava ekonomska, socijalna, politička i antropološka tematika, a u drugom se pojavljuje ekološka dimenzija razvoja. U prvom se ciklusu razvoj shvaća u znaku oštarih dihotomija (Sjever/Jug, razvijeni/nerazvijeni), a u drugom se pitanje razvoja globalizira, bitno mjesto zadobiva odnos prema prirodi, razvojna tematika poprima obilježja konsenzusa. Odnos sociologije razvoja prema pojmu održivog razvoja dvojak je: ona ga prihvaća kao racionalni model usklađivanja razvojnih interesa, ali istodobno upozorava na to da se iza tog modela kriju neprevladane, čak i pogoršane, razlike između razvijenih i nerazvijenih dijelova svijeta, između tehnokonomске racionalnosti i ekološkog dimenzioniranja razvoja.

Ključne riječi: egzogeni razvoj, endogeni razvoj, kultura konsenzusa, moderno, održivi razvoj, sociologija razvoja, tradicionalno

O problemu održivog razvoja uglavnom se raspravlja s tematskog obzorja ekologije. U tom obzorju on se i pojavio, u njemu je zadobio konceptualnu važnost, teorijsku legitimaciju i praktično značenje. Po svom stvarnom obuhvatu i implikacijama to je, međutim, jedan od onih ekoloških problema koji se ne može razumjeti ni rješavati bez istraživačko-analičkog angažmana sociologije. Tu je susret između ekologije i sociologije neizbježan, po svojim bitnim dimenzijama to je eminentno socijalnoekološko područje mišljenja i istraživanja. Sagledati sociološku dimenziju održivog razvoja kao ekološkog problema znači smjestiti ga u kontekst one sociološke discipline koja se razvojem bavi kao posebnim predmetom istraživanja, a to je sociologija razvoja. Postavlja se, dakle, pitanje kako se koncept održivog razvoja uklapa u teorijske kriterije i istraživačke interese sociologije razvoja. Stoga najprije valja razmotriti ključne točke oblikovanja ove discipline, a potom propitati njezin odnos prema recentnom »izazovu« održivog razvoja.

Prema drugim posebnim sociologijama (sociologiji religije, sociologiji prava, sociologiji politike itd.), sociologija razvoja relativno je mlada disciplina. Njezino je utemeljenje plod povijesnih okolnosti nakon drugog svjetskog rata kada je razvoj – u svjetskim razmjerima – proklamiran kao središnje pitanje znanosti, tehnologije, ekonomije i politike. Na to su posebno utjecala tri činioca: opće odbacivanje kolonijalne zavisnosti odnosno dekolonizacija; odbijanje ekonomske podložnosti; sučeljenost s dubokim promjenama koje su zahvatile sva društva (Balandier, 1971:111). Industrijski razvijeni dio svijeta ulazio je u nov ciklus modernizacije koji će ga za

* Rad je prezentiran na znanstvenom skupu »Uloga znanosti u održivom razvoju«, Zagreb, 11–13. ožujka 1993.

nekoliko desetljeća dovesti do praga postindustrijalizma, a nerazvijene zemlje, donekadne kolonije, pokušavale su se što prije industrijalizirati i na taj način osigurati svoju političku nezavisnost. Tako je razvoj, kao »stari problem modernog društva«, zadobio status **univerzalne pozitivne vrijednosti** (Morin, 1982:61; Apter, 1972:52). O toj univerzalnosti rječito govori i činjenica da su Ujedinjeni narodi proglasili šezdesete godine »desetljećem razvoja«. U tom se kontekstu dogodio i jedan posve logičan konceptualno–terminološki pomak. Koncept razvoja, koji označuje povećavanje sposobnosti nekog društva da se **organizira** u funkciji vlastitih nastojanja i da što djelotvornije ostvaruje svoje programe, sve je više potiskivao tradicionalni pojam **napretka** kao pravolinijskog, povijesno nužnog i beskrajno otvorenog procesa kojim ravna Providnost (Belshaw, 1972:88). Uspom »racionalnog duha« više se ne shvaća kao optimistička apstrakcija nego kao presudno pitanje organizacije. U tako preinačenoj optici razvoj se shvaća kao **usmjerena, planirana i promišljena evolucija**, a od teorija promjene zahtijeva se da istodobno ispunjavaju eksplikativnu i prognostičku zadaću (Apter, 1972:53). Od njih se očekuje da objasne strukturalno–društvene okvire modernizacije i da ujedno predlože što primjereniji izbor modernizacijskih strategija. Umjesto mehaničke evolucije impostira se svjestan izbor. Pritisak industrijski zaostalih zemalja pridodaje tom očekivanju posebnu težinu i hitnost. Tako je bujica razvojnih potreba i promjena postala jednim od najvećih izazova, neki čak kažu raskršćem socijalnih znanosti dvadesetog stoljeća (De Reyna, 1990:73; Schwartzenberg, 1974:176–274).

Budući da se razvoj u prvom redu pokazao kao hitan ekonomski problem, ekonomska je znanost od samog početka imala vodeću ulogu. Njezini su kriteriji, mjerila, dijagnoze i modeli dugo bili jedinstvena i neupitna osnova svake analize razvojne tematike. Kvantitativni su se instrumenti analize uzimali kao jedino mjerodavni. U tom su duhu koncipirani i odlučujući indikatori razvoja: **nacionalni bruto–proizvod po glavi stanovnika, omjer između primarnih, sekundarnih i tercijarnih djelatnosti, potrošnja energije po glavi stanovnika** i, eventualno, ponešto »rafiniraniji« indikator koji se odnosi na **stupanj alfabetizacije**. Smatralo se da je utvrđivanje tih indikatora posve dostatno za razgraničenje između razvijenih i nerazvijenih zemalja. U prvi plan, dakle, dolaze parametri rasta, a parametri kvalitativne i kulturno–povijesne naravi uzimaju se kao nebitni (Boudon, 1982:164). Fiksacija na pojam rasta bila je u čvrstom epistemološkom suglasju s evolucionističkom teorijskom paradigmatom koja pretpostavlja da sva društva moraju proći iste razvojne stadije. Pravi obrazac takva shvaćanja jest već klasična Rostowljeva knjiga **Stadiji rasta**, prema kojoj se sva društva moraju razvijati u pet uzastopnih stadija: **tradicija, prijelaz, uzlet, zrelost i široka potrošnja**. Najznačajniju ulogu u razgradnji toga uniformnog obrasca imali su A. O. Hirschmann, F. Perroux i G. Myrdal. Oni su uveli razliku između rasta kao kvantitativnog fenomena (povećanja nacionalnog bruto–proizvoda) i razvoja kao kvalitativnog fenomena koji obuhvaća cjelinu preobrazbi u ekonomskim, socijalnim i kulturnim strukturama što prate i omogućuju rast (Dockès–Rosier, 1988:97). No pravi je preokret ipak izazvao poznati Pearsonov izvještaj iz 1969. godine, u kojem se iznosi stav da je dohodak po glavi stanovnika samo jedan od djelomičnih kriterija i da je ekonomski rast nužan ali ne i dostatan uvjet razvoja (De Reyna, 1990:94; Balandier, 1972:75–76). Otada se koncept razvoja proširuje, najprije na socijalnu dimenziju (»socijalni napredak«), a potom na obrazovnu i kulturnu. Ekološka dimenzija doći će na red tek sedamdesetih godina. Zajedno s tom konceptualnom mijenom sve važniju ulogu dobiva kulturno–antropološko i sociološko razumijevanje razvoja. Antropološko zbog toga što nudi sintetičke uvide, istražuje »na terenu«, priznaje izvornost različitih društava, uvodi relativističko gledište i čuva se ishitrenih generalizacija. Sociološko pak zbog toga što

poštuje socijalne osnove i implikacije razvoja te omogućuje razmatranje i tumačenje manifestnih činjenica promjene i kontinuiteta u vremenu (Nisbet, 1970:25).

Sociologija razvoja polazi, dakle, od toga da je razvoj **društveni proces**, mijena nekoga **društvenog sistema** u određenom razdoblju. To je, međutim, samo opće određenje koje tu disciplinu predmetno razlikuje od ekonomije, političke znanosti i antropologije. Na razini te općenitosti ona nije mogla ostati jednostavno zbog toga što je nastala iz potrebe da pokaže stvarnu heterogenost, raznolikost i golemu empirijsku neusklađenost razvoja. Imala je pred sobom dva jasno određena pola, pol bogatih i pol siromašnih društava, pa je pozornost usmjerila prema objašnjavanju tipova razvoja koji su do toga doveli i konceptualizaciji strategija pomoću kojih bi se to prevladalo. Njezine je zadatke najpotpunije utvrdio Roger Bastide. On drži da bi sociologija razvoja morala: a) definirati kriterije nerazvijenosti koji mogu biti ekonomske, demografske i socijalne naravi; b) definirati unutrašnje i strukturalne zapreke ekonomskog razvoja; c) definirati kriterij društvenog razvoja, tj. učinke ekonomskih promjena na društvene strukture; d) ustanoviti pouzdane informacije o društvenim akterima (individualnim i kolektivnim) odnosno o njihovim potrebama, težnjama, perspektivama, o njihovoj sposobnosti djelovanja unutar globalnog društva; e) razraditi strategiju razvoja; f) razmotriti probleme planiranja i kontrole razvoja; g) utvrditi u kojoj je mjeri razvoj uvjetovan međunarodnim odnosima (Bastide, 1971:77). Slične, šire ili uže, programatske nagovještaje možemo naći i u raspravama drugih sociologa zaokupljenih razvojem (Hagen 1964; Balandier, 1972; Eisenstadt, 1967; Sunkel i Leal, 1986).

Moglo bi se govoriti o dvama relativno različitim ciklusima oblikovanja i znanstveno–istraživačkog nastojanja sociologije razvoja. Prvi ciklus zahvaća razdoblje do početka sedamdesetih godina, a drugi je karakterističan za sedamdesete i osamdesete godine. Ta se razlika nije iskazala zbog promjene temeljnog interesa za razvojnu tematiku – jer taj interes nikada nije napušten – nego je rezultat nekih tendencija u svjetskom ambijentu i s time povezanih sadržajnih pomaka u konceptualizaciji razvoja. Do sedamdesetih je godina sociologija razvoja snažno obilježena tekućim procesima dekolonizacije, dekonstrukcijom i nadmašivanjem njezinih posljedica. Sve je u očitom suglasju s tim temeljnim obilježjem: tematska usredotočenost, pojmovne konstrukcije, tipologije, zaključci i generalizacije. U tom se znaku profiliraju i glavna intelektualna, za taj ciklus prepoznatljiva nastojanja sociologije razvoja, a to su: istraživanje i ustanovljivanje razlika između **tradicionalnih i modernih društava**, istraživanje tipova **modernizacije, endogenog i egzogenog razvoja**, istraživanje problema zavisnosti i zavisnog razvoja, istraživanje kvalitativnih, kulturno uvjetovanih razlika među razvojnim modelima, analiza **svjetskog sistema kao dvojstva centara (razvijenih metropola) i periferija (nerazvijenih zemalja)**, analiza prividno paradoksalnog procesa **razvoja nerazvijenosti**, razmatranje socijalnih posljedica **nejednake razmjene u svjetskim okvirima**, dijagnoza **socijalne i kulturne »cijene« ubrzanog industrijskog razvoja i modernizacije** (Attali, 1981:127–155; Giddens, 1989:517–550; Cardoso, 1969:8–49). U tim je intelektualnim nastojanjima sudjelovao širok krug teorijskih protagonista čija su djela postala nezaobilaznim uporištima ne samo za sociologiju razvoja nego i za današnje društvene znanosti općenito. Dovoljno je spomenuti samo neke od njih: Georges Balandier, Immanuel Wallerstein, Bert F. Hoselitz, Celso Furtado, Fernando H. Cardoso, André Gunder Frank, Samir Amin, Anuar Abdel Malek, David E. Apter, Gabriel Almond, Everett E. Hagen, Samuel E. Eisenstadt, Rodolfo Stavenhagen, Paul Huntington, Denis de Rougemont i drugi. Među njima postoje osjetne načelno–teorijske (katkada i ideološke) i metodološke

razlike koje sežu od evolucionističkog i neoevolucionističkog, marksističkog i neomarksističkog do strukturalističkog, funkcionalističkog, funkcionalno–strukturalističkog i dinamičko–generativnog gledišta. No bez obzira na to, njihovi prinosi zajednički tvore baštinu sociologije razvoja koja je proizašla iz teorijskih i istraživačkih iskustava do početka sedamdesetih godina. Tu je posebno karakteristična pojava socijalnih teoretičara iz zemalja Trećega svijeta, osobito Afrike i Latinske Amerike, što možemo protumačiti kao težnju za autohtonim verzijama poimanja razvoja i kao svojevrsan otpor europocentrizmu i okcidentalizmu. I to je, dakako, bilo u duhu dekonstrukcije posljedica kolonijalizma, iako je težnja za autohtonošću pošto–poto dosta pridonijela stvaranju svojevrsnih mitova o Trećem svijetu (»mitovi tjermondizma«), koji su se kasnije rastočili u krutoj realnosti ekonomske moći i nemoći (Chesnaï, 1987:19–45).

Spomenute okolnosti u kojima se sociologija razvoja oblikovala do sedamdesetih godina dovele su i do pojave koja bi se mogla nazvati **dihotomijskom strukturacijom teorije**. Njezina socijalna slika svijeta, njezini konceptualni i retorički iskazi satkani su od oštih dihotomija: Sjever/Jug, razvijeni/nerazvijeni, centri/periferije, bogati/siromašni, prosperitet/zaostalost, zavisnost/nezavisnost, stacionarne strukture/dinamičke strukture itd. Ta dihotomičnost, koja je u osnovi proizašla iz velikih heterogenosti razvoja, pogodovala je nastajanju niza pojmovnih parova, svojevrsnih binarnih opozicija, kroz koje se pokušalo protumačiti temeljnu razliku između »tradicionalnih« i »modernih« društava. Na kulturnoj razini ta se razlika tumači kao opreka između partikularizma i univerzalizma, na psihosocijalnoj razini kao opreka između konformizma i poduzetništva odnosno efikasnosti, na socioekonomskoj razini pak kao opreka između difuzne funkcionalnosti i funkcionalne specijalizacije. Ta je shematska interpretacija kasnije kritizirana, ali ne i posve odbačena. Balandier joj je zamjerio što raznolika društva koja teže razvoju svodi na samo jedan društveni model, to jest »tradicionalno« ili predrasvijeno društvo. U takvu tumačenje, smatra on, »tradicionalno« društvo nije ništa drugo doli puka obrnuta slika »modernog« društva (Balandier, 1972:79).

U prevladavanju dihotomijskog shematizma najdalje je otišao Hagen, no ne toliko izričitim poricanjem opreke tradicionalno/moderno koliko nastojanjem da dade nešto kompleksniju sliku »tradicionalnog« društva. Po njegovu mišljenju valja poći od toga da su društva u kojima vlada tradicionalizam vrlo raznolika i da svako društvo odlikuju brojni tradicionalistički aspekti. Kompleksna definicija »tradicionalnog« društva sadrži pet bitnih značajki: a) ponašanja se u njima prenose s naraštaja na naraštaj uz gotovo neznatne preinake; b) ponašanje se ravna prema običaju a ne prema zakonu; c) društveni sustav prožima hijerarhijska (autoritarna) vertikala koja određuje temeljne društvene odnose; d) individualne su pozicije određenije rođenjem nego osobnom poduzetnošću i uspjehom; e) produktivnost ekonomije održava se na niskoj razini. Iz toga Hagen izvodi zaključak da »tradicionalno« društvo može biti preoblikovano samo djelovanjem »jakih prevratničkih snaga«, što bi značilo da promjene u smjeru modernizacije, ili modernosti, imaju »revolucionaran« karakter. »Tradicionalna« su društva »otporna na promjene«, a razlog toj otpornosti leži u sklopu što ga tvore tri povezana činioca: svjetonazor u kojemu dominantnu ulogu imaju okolina i natprirodne sile, društvene strukture autoritarnog tipa i struktura ličnosti autoritarno/zavisnog tipa. Taj trodijelni strukturalni sklop potpomaže održavanju odnosa dominacije i odupire se snagama osporavanja i promjene. To, drugim riječima, znači da poticaji na promjenu i razvoj mogu biti samo **egzogenog** karaktera (Hagen, 1964:20). U toj tezi

mogu s pravom tražiti uporište dvije oprečne koncepcije izlaska iz nerazvijeno-
sti: »neokolonijalna modernizacija« i »antikolonijalna revolucija«.

Zastupnici dinamičko–generativnog pristupa smatraju, međutim, da je ovaj za-
ključak po svojim posljedicama »koban« za nerazvijena društva jer im ne priznaje
nikakvu unutrašnju, vlastitu sposobnost za razvoj. Oni naime drže da pravog razvoja
i nema ukoliko nije **endogen**. Egzogeni pritisci mogu pospješiti mobilizaciju »lokal-
nih« aktera, narušiti opstojnost »stacionarnih lokalnih struktura«, ali na dugi rok oni
mogu razvojno djelovati samo ako postanu dio endogenih potreba (Dockès i Rosier,
1988:98). Zagovarati endogeni razvoj znači zapravo priznati da svako društvo, pa
prema tome i ono koje se obično naziva »tradicionalnim«, ima svoju inherentnu
dinamiku, a drugo je pitanje u kojem smjeru ona djeluje. Kad ne bi bilo tako, razvojna
sociologija ne bi niti imala smisla u analizi takozvanih tradicionalnih društava.

Logiku endogenosti razvoja najjasnije slijedi R. A. Nisbet, koji se inače iscrpno bavi
problematikom društvenih promjena. Za njega je razvoj promjena koja izravno proiz-
lazi iz strukture, supstancije ili »naravi stvari«. Ništa nam izvana ne može pomoći ako
ne spoznamo unutrašnje razloge i pojedina stanja promjene. Nisbet čak ide tako
daleko da pokušava ustanoviti niz pojmova koji omogućuju da se feomeni razvoja
razumiju iz njih samih. Ključnu eksplikativnu ulogu ima pet pojmova: **imanencija**,
koja izražava bitne distinktivne značajke razvoja; **kontinuitet**, koji govori o tome da
se stvari odvijaju stupnjevito a ne u skokovima; **jednoobraznost**, koja upućuje na
djelovanje istih mehanizama promjene koji izazivaju »normalan razvoj« unutar isto-
vjetnih ili sličnih sustava (za razliku od evolucionizma, koji drži da sva globalna
društva moraju proći ista stanja); **diferencijacija** koja pokazuje da se u društvenim
formacijama koje tek nastaju, kad dosegnu pun razvoj, zbiva prijelaz iz latentnih i
embrionalnih oblika u razvijene oblike kompleksnosti i specijalizacije; **temporalnost**,
koja govori o redu događanja razvojnih etapa a ne o kronologiji svojstvenoj događaj-
noj povijesti (Nisbet, 1969:159–188; Boudon, 1984:13–38).

U konkretnoj se analizi, međutim, pokazuje da primjena navedenih kriterija endo-
genosti, kojima se želi prevladati dihotomija tradicionalno/moderno, nije tako jedno-
stavan posao. Ona zahtijeva ozbiljno poznavanje »tradicionalnih« društava, iziskuje
mukotrпно empirijsko istraživanje, eksplikaciju podataka, studije slučaja itd. Čak ni
jedan Hoselitz, čija je knjiga **Sociološki aspekti ekonomskog rasta** vrlo mjerodavan
referentni izvor za razumijevanje razvojne tematike, ne uspijeva izbjeći lagodno
dihotomijsko iskušenje. U skladu s logikom endogenosti, on drži da neko društvo
može provesti samo onaj oblik socijalne preobrazbe i razvoja koji odgovara njegovoj
organizaciji i koji je sukladan snagama što teže poticanju ekonomskog rasta. Pa ipak,
krajnji rezultat njegove analize jest skup zanimljivih dihotomija koje govore o ra-
zličitim i oprečnim modelima razvoja (Hoselitz, 1960:86). Razvoj može biti: a) **ekspan-
zionistički** (kad uključuje nove teritorije) ili **intrinzičan** (kad se zasniva na unutrašnjoj
kombinaciji relativno oskudnih materijalnih resursa s dodatnim kapitalom i obilnim
radom); b) **dominantan** (koji je svojstven ekonomski autarhičnim i nezavisnim nacija-
ma) ili **satelitski** (karakterističan za nacije koje izvana dobivaju kapital kako bi ga
investirale u izvozne proizvode); c) **autonoman** (kad odluke o ekonomskom rastu
ovise o pojedincima koji ne drže ekonomsku moć) ili **induciran** (kad ekonomske
odluke donosi neka središnja agencija planiranja).

Zagovornici generativno–dinamičkog pristupa ne osporavaju korisnost sličnih
dihotomijskih modela. Dapače, i oni se njima obilno služe u svojim analizama, ali
uvijek s napomenom da je to tek konceptualni instrumentarij koji valja empirijski

provjeravati i dograđivati. Oni zapravo teže tome da socijalnu statiku i socijalnu dinamiku ujedine u jednom te istom teorijskom sustavu. Njihova je relativna prednost u tome što više pozornosti poklanjaju povijesnim argumentima i socijalno–razvojne probleme motre u dinamičko–povijesnoj perspektivi. U tom su pogledu osobito značajni radovi M. Gluckmana, E. R. Lecha, A. Etzionia, J. P. Nettla, R. Robertsona i, posebno, G. Balandiera. Njihovo se nastojanje može sažeti u tri ključne točke: **analiza unutrašnje dinamike socijalnog sustava, s njemu odgovarajućim uvjetima oblikovanja, funkcioniranja i reprodukcije; analiza dinamičkih faktora koji sustav usmjeravaju prema potpunom ostvarenju; analiza dinamičkih faktora koji izazivaju preobrazbu i dovode do promjene strukturalnog poretka** (Colin, 1988:184). U tom analitičkom trokutu ipak je najvažnije ono što je Balandier označio kao »socijalnu cijenu razvoja«. Pojam je, doduše, neprecizan, ali polazi od jasnog uvida da »vlade nerazvijenih zemalja moraju svoje narode pomiriti s činjenicom da su strukturalne i socijalne preobrazbe nužan preduvjet ublažavanja njihove bijede, da je cijena promjene visoka, kapital oskudan, a njegovi zreli plodovi zastrašujuće daleko« (Balandier, 1971:245). Orijentacija prema ubrzanom ekonomskom rastu i ukupnom razvoju izaziva niz lančanih poremećaja koji narušavaju materijalnu strukturu tradicionalnih društava. Ona nameće preuređenje agrarnog pitanja i preraspodjelu zemlje kako bi se mogle primijeniti moderne tehnike; iziskuje zamašno kretanje stanovništva i novu strukturu profesija; narušava stare ekonomske, socijalne i političke povlastice; zahtijeva pojačan rad, često posve novog oblika, koji se teško uklapa u tradicionalna ponašanja i običaje; izaziva migracije (»ruralni egzodus«) prema gradovima, što se smatra vrlo visokom »socijalnom cijenom« razvoja nerazvijenih itd. (Querini, 1978:21; Balandier, 245–246).

Na putu razvoja te je poremećaje teško izbjeći. Može biti riječi samo o tome da cijena bude što niža, da se što ubrzaniji razvoj postigne uz što manji »socijalni trošak«. U svakom slučaju, razvojna preobrazba zaostalih društava mora počivati na slijedećim činionicima: **usvajanju složenih tehnika industrijalizacije, napretku gradova i odgovarajuće urbane kulture, novoj organizaciji političkog života nakon stjecanja nezavisnosti, novim uvjetima obrazovanja, modernim oblicima znanja i difuzije mass media**. Drugim riječima, kao što to konstatira Cardoso, pod krinkom raznih strategija i šarolikosti kultura zbiljska je poluga procesa industrijalizacije ipak moderna **znanstvena tehnologija** koja je ne samo logika nego prava **ontologija** sustava (Cardoso, 1969:23). Pođe li se od te »ontologije«, to jest od industrijalizacije i moderne znanstvene tehnologije kao ključa razvoja i modernizacije, tada se odnos između »tradicionalnih« i »modernih« društava može iskazati kao donekle ublažena dihotomija između »predindustrijske sredine« i »sredine u kojoj se odvija proces industrijalizacije« (Balandier, 1971:242). U »predindustrijskoj sredini« glavnu ulogu ima **ekonomija preživljavanja**, a u »sredini gdje se odvija proces industrijalizacije« uloga toga tipa ekonomije opada. U prvom tipu društva zadržava se **dirizizam** članova koji obnašaju vlast nad osnovnim društvenim grupama. U drugom tipu pak zbiva se **individualizacija** prihoda i potrošnje bogatstava. U prvom tipu bitnu ulogu ima **razmjena i uzajamnost**, u drugom pak sve važniju ulogu dobiva **nadmetanje** itd. Budući da se razvoj promatra kao dinamički proces a ne kao gotovo, dostignuto stanje (»stadij rasta«), na taj je način izbjegnuta oštra modelska razlika između »tradicionalnog« i »modernog« društva. Ali osnovna dihotomičnost mišljenja o razvoju time ipak nije nadmašena.

Iz prethodne rekonstrukcije proizlaze tri osnovna zaključka. **Prvo**, sociologija razvoja do početka sedamdesetih godina oblikovala se u klimi ideja koju bismo mogli nazvati **kulturom sukoba**. Pod svježim dojmovima kolonijalizma i dekolonizacije ona

je razvoj problematizirala u znaku oštih protuslovlja između Prvog, Drugog i Trećeg svijeta, i stoga je njezina konceptualno–analitička arhitektonika pretežno dihotomij-ska. Na taj način ona se dobrim dijelom uklapala u opću međunarodnu političku inicijativu nerazvijenih zemalja i njihovih teorijskih zagovornika da se razvojni jazovi prevladaju te da razvijena društva pravedno redistribuiraju goleme prednosti stečene kolonijalizmom. **Drugo**, u navedenom ciklusu sociologija razvoja bitno je usredotočena na socijalne odnose i preobrazbu socijalnog stanja nerazvijenog svijeta, dotičući pritom ekonomske, političke i kulturne faktore razvoja. To je i razumljivo jer se socijalna dimenzija u svom elementarnom smislu ispostavila kao prvorazredna potreba. U odnosu na tu urgentnu potrebu »ekološka cijena« razvoja nije značila gotovo ništa. Nije se zapravo ni postavljala kao razvojno pitanje. **Treće**, bez obzira na to što polazi od različitosti kulturno–povijesnih okolnosti koje uvjetuju način prelaska iz tradicije u modernost, sociologija razvoja ipak poštuje znanstveno–tehnoški univerzalizam kao presudnu polugu razvoja. Bio kvantitativan ili kvalitativan, ili oboje odjednom, razvoj se u modernom smislu ne može ostvariti bez znanstveno–tehničke racionalnosti.

Početak sedamdesetih godina razvojna tematika doživljava sadržajnu mijenu, koncept razvoja dobiva ekološku dimenziju oko koje se protekla dva desetljeća susreću i skupljaju nastojanja prirodnih i socijalnih znanosti, praktičko–političkog i futurološkog mišljenja. Ta je dimenzija, dakako, od samog početka konstitutivno ugrađena u događanje znanstveno–tehničkog napretka i ne bi se moglo reći, osim metaforički, da je otkrivena odjednom. Riječ je samo o tome da je u specifičnom trenutku znanstveno–tehničkog napretka njezino značenje postalo presudno i toliko vidljivo da je moralo biti eksplicitno deklarirano kao činjenica koja obvezuje svako mišljenje u razvoju. Spram »ekološke stvari« moderno se društvo, u neku ruku, odnosilo poput Molièreova građanina plemića koji cijeli život govori prozu da bi to s čuđenjem otkrio tek u zrelih godinama. Slično su čuđenje početkom sedamdesetih godina izazvali nalazi famoznog Rimskog kluba da bezgranični rast dovodi u pitanje prirodu i njezine resurse. Ti nalazi nisu nipošto »epistemološki rez« u odnosu na ono što se do tada znalo ili pretpostavljalo, ali su oni prvi put sofisticiranom znanstvenom metodologijom i prognostičkim ekstrapolacijama upozorili na to da je budućnost razvoja sudbinski vezana uz tri faktora: **demografski** (pitanje prenaseljenosti), **ekološki** (zagađivanje okoliša) i **energetski** (iscrpljivanje resursa). Odatle je proizašla kritika »divljeg rasta«, zalaganje za »manje rasipan rast i razvoj«, za »civiliziranje rasta« itd. Takvo je poimanje odmah postalo i predmetom žestoka osporavanja, koje se obično pripisuje tehnokratskim zagovornicima rasta. Poznati ekonomist i svojedobno predsjednik francuske vlade Raymond Barre opominjao je da se valja kloniti »nekih sumarnih ekstrapolacija«, da je scenarij Rimskog kluba »sustavno pesimističan« i da se ne treba povoditi za »apsolutizacijom novih prioriteta« odnosno zaštite okoliša i prirodnih resursa (Schwartzenberg, 1974:385).

No bio on hvaljen ili osporavan, uveličavan ili ublažavan, izvještaj Rimskog kluba postigao je učinak iz kojeg je proisteklo nekoliko posljedica. **Prvo**, problem okoline (ekološka dimenzija društvenog života) impostiran je kao **globalni** (planetarni) problem razvoja. Najbolje je to izrazio M. G. K. Menon, predsjednik Međunarodnog savjeta znanstvenih unija, koji kaže: »Već barem dva milijuna godina ljudi preobražavaju okolinu samim tim što žive i razvijaju se, ali donedavno je utjecaj ljudskog djelovanja na okolinu bio lokaliziran i ograničen. Tek unatrag pola stoljeća čovječanstvo je steklo sposobnost da okolinu mijenja u planetarnim razmjerima, s posljedicama

koje znatno nadmašuju lokalno zagađenje» (Menon, 1989:60). Promjene okoline morale su, dakle, doseći rang planetarnosti da bi se shvatila hitnost njihova razumijevanja ili, možda, reguliranja. **Drugo**, osviještena je nužnost prevladavanja jaza između »dviju kultura« – humanističke i egzaktno–znanstvene. I prirodne i humanističke znanosti našle su se pred globalnim izazovom da opstanak promišljaju u ekološkoj perspektivi. Taj je izazov osobito važan ima li se na umu pitanje resursa. Prirodne znanosti daju spoznaje o tome **kako**, gdje i kojim se **ritmom** troše resursi. Socijalne bi se znanosti morale pitati zašto se resursi troše baš tako kako se troše (za koje ljudske svrhe) i **tko** su njihovi korisnici. Riječ je, naime, o novom načinu poimanja svjetske zbilje koji ujedinjuje sva znanja, povezuje sve discipline (Arizpe, 1991:641). **Treće**, uvođenje ekologije u analizu razvoja stvorilo je potrebu za »ekološkim strategijama«, »ekološkim politikama« ili barem »ekološkim kozmetikama« razvojnih pothvata. Ekološki je alarm pomogao da politika razvoja postane transparentnija, da se političke odluke o razvoju propituju pod pritiskom široke ekološke mobilizacije (ekološki pokreti, stranke, organizacije, mnijenje), da se kvantitativni razvoj mjeri i iz kuta kvalitete življenja, da nerazvijeni svijet ne može tek tako žrtvovati svoja prirodna dobra u nadi da će se što prije kapitalizirati, da se u »ekonomski račun« počnu uvoditi novi parametri (racionalna alokacija resursa) itd.

To su samo neke značajke koje su odlikovale uspon eko–tematike u rasponu od dvadesetak godina, točnije od Konferencije Ujedinjenih naroda o čovjekovoj okolini (Stockholm, 1972) do Konferencije o okolini i razvoju (Rio de Janeiro, 1992). U tom su se rasponu dogodili stanoviti konceptijski pomaci koji dosta govore o stvarnoj evoluciji problema. Prvi je pomak naoko nominalne naravi. Naime, dok je Konferencija u Stockholmu posvećena »čovjekovoj okolini«, Konferencija u Rio de Janeiru tematizira »okolinu i razvoj«. Ta »nominalna« preinaka izražava zapravo stvarnu promjenu u koncepcijama. Na početku sedamdesetih godina stanje je mišljenja takvo da se okolina mora pojaviti kao jedini problem. Alarm o njezinoj ugroženosti morao je tada dobiti rang neupitne **općenitosti** koja apsorбира sve zasebnosti i različitosti suvremenog svijeta. Početkom devedesetih godina, i na iskustvima proteklih dvaju desetljeća, općenitost je već istrošena, o okolišu se više ne može govoriti kao o naddruštvenoj apstrakciji. Stoga se problem okoline nužno vezuje uz razvoj, jer je upravo on taj društveno–povijesni fakticitet koji okoliš preoblikuje, prerađuje, kultivira, iscrpljuje ili unakazuje. Drugi je pomak vezan uz traženje **formule razvoja** koja bi uvažila globalne ekološke zahtjeve i na neki način posredovala, ako ne i pomirila, različite razvojne interese. Napuštena je »šokantna teza« o »nultom stupnju rasta«, koja nije odgovarala gotovo nikome, najmanje nerazvijenima, ali su i nerazvijeni morali uzeti u obzir činjenicu da ubrzana industrijalizacija ima ne samo socijalnu i kulturnu nego i neizbježnu ekološku cijenu (Gorz, 1973:283–303; Miller, 1991:623–662).

Tako je priroda sve protagoniste »planetarne igre«, one iz »modernih« i one iz »tradicionalnih društava«, dovela pred zajedničko pitanje: kakav razvoj? Odgovor je pronađen u formuli koja, racionalno–hipotetički, osigurava trajnost, uravnotežuje, razlike, usklauđuje glavne konstitutivne faktore (ekološke, tehno–ekonomske, socijalne, političke, kulturne). To je formula **održivog razvoja**. Njezini se obrisi naziru već u Izvještaju Nezavisne komisije za pitanja međunarodnog razvoja (1979. godine), poznatijem pod naslovom Izvještaj »Brandtove komisije«. Taj je dokument svojevrсна vizija svjetskog mira, model za prevladavanje suprotnosti između Sjevera i Juga, Istoka i Zapada. On zagovara izdizanje nad »svakodnevne prepirke da bismo uočili dugoročne probleme koji nam prijete«. Upozorava na goleme kvantitativno–ekonomske disproporcije između bogatih i siromašnih, ali pledira za dijalog i partnerstvo

umjesto sukoba i napetosti. Partnerstvo je osobito značajno kad je riječ o pitanju sirovina i energije. Polazeći od pretpostavke da »čovječanstvu trenutačno prijeti opasnost od samouništenja«, **Izvještaj** ističe da čovječanstvo mora pribjeći novim metodama, a to su metode globalno usklađenog, partnerskog razvoja (Brandt, 1981:328-381). To je vrlo blisko onome što će krajem osamdesetih godina formulirati Svjetska komisija za okolinu i razvoj, koja svoje dijagnoze i projekcije izravno vezuje uz poštivanje okoliša i odgovornost prema budućnosti. Samo je na toj osnovi moguć dugoročni razvoj, a to znači razvoj koji odgovara sadašnjim potrebama ne dovodeći pritom u pitanje sposobnost budućih naraštaja da i oni udovolje svojim (Moscovici, 1992:165). Održivi je razvoj modelski konstrukt koji u sebi zbraja i pomiruje tri dimenzije: **socio-kulturnu i prirodnu okolinu te horizont budućnosti**. U njemu je sadržana prešutna pretpostavka, ili konjunktorno ideološko uvjerenje, da je prvi put nakon drugog svjetskog rata pronađena čvrsta osnova za deradikalizaciju bipolarnih svjetskih sukoba. Tendencije su, smatra Attali, takve da se može govoriti o ekonomskom rivalitetu dvaju **dominantnih prostora, europskog i pacifičkog** (s njihovim periferijama), ali ne i o sukobu izrazito bipolarnog tipa. Oštri se sukobi spuštaju na regionalnu razinu i na područja Trećega svijeta (Attali, 1990:58-59).

Posve je razumljivo da su te globalne okolnosti utjecale na sociologiju razvoja. Utjecaj, međutim, nije bio tako jednoznačan kao u prvom ciklusu. Na nove izazove, a posebno »izazov« održivog razvoja, ona je reagirala dvojako. S jedne strane njezini koncepti, metodološki obrasci i analitički zaključci prevladavaju izrazitu dihotomičnost i poprimaju **konvergencijsko** obilježje. Događa se intelektualni zaokret koji bismo mogli označiti kao **konvergencijsko strukturiranje teorije**. Zagovara se **holizam** kao najprimjerenija misaona paradigma kojom se nadmašuje tradicionalna segmentacija znanja, podvojenost između prirode i kulture, racionalnog i iracionalnog, muškog i ženskog itd. Žestoko se dovode u pitanje temeljna načela modernog poimanja razvoja, kao što su **tehnicizam, produktivizam, konzumerizam** itd. Nedostatnosti sociocentrizma i antropocentrizma nastoje se prevladati obnovljenim zanimanjem za prirodne (biološke) temelje čovjekove društvenosti (fundamentalna antropologija, sociobiologija). Sociološka se analiza, s osobitim žarom, okreće prema tematici novih socijalnih pokreta. Njihova se pojava i njihova pluralnost tumače kao izraz sve veće kompleksnosti modernog razvoja, kao eksplicitna usmjerenost socijalnih aktera na cijelu skalnu novih potreba i zahtjeva, među njima i ekoloških, kao premošćivanje tradicionalnih socijalnih i ideoloških zapreka koje su socijalne aktere razdvajale po strogo klasnom kriteriju. Po tome bi ih se moglo odrediti kao pokrete socijalne konvergencije. Ekološki poticaji koncipiranju uravnoteženog razvoja dovode do obnavljanja starih i postuliranja novih vrijednosnih ideala: **solidarizma, konvivijalizma, ekopacifizma** itd. Nije slučajno ni pojačano zanimanje za sistemski pristup u sociološkoj teoriji i istraživanju. On se razvojem ne bavi kao progresivnom, zasebno promatranom društvenom dinamikom nego kao oblikovanjem kompleksnih sistema i supsistema koji su međusobno zavisni, ali i relativno autonomni, oslonjeni na vlastite sposobnosti reprodukcije i mijene. Stoga je taj pristup u vidnom suglasju s logikom usklađenog razvoja. U navedenim, »konvergentnim« relacijama kretao se posljednjih dvadesetak godina nemali broj poznatih socioloških autora i teoretičara razvoja. Primjerice: Habermas, Touraine, Offe, Cohen, Keane, Melluci, Morin, Rosanvallon, Gorz, Bahro, Capra, Roszak, Illich, Buttell i drugi.

No, s druge strane, sociologija razvoja pokazuje i priličnu sumnjičavost, ako ne i odbojnost, prema konceptu održivog razvoja. On je za nju samo modelska racionalizacija neizbježnih i nepomirljivih sukoba između logike tehnoeкономskih moćnika i

ekoloških revandikacija masovnih socijalnih aktera, između kvantitativnih interesa profita i kvalitativnih interesa življenja, između siromašnih kojima je razvoj jedina prilika i bogatih za koje bi odustajanje od razvoja značilo odustajanje od vlastitih prednosti. Prema tome, kada se ta modelska racionalizacija rastvori, iza nje opet ostaju vrlo različiti i suprotstavljeni socijalni, ekonomski i politički pogledi na razvoj, pa dakako i na njegovu »ekološku dadžbinu«. Ovakvo stajalište zastupaju uglavnom analitičari iz Trećeg svijeta i oni socijalni teoretičari koji se uporno bave njegovom tematikom (J. Ziegler, A. G. Frank, I. Sachs, O. Sunkel, A. Leal itd.). U konceptu održivog razvoja oni čak razotkrivaju prikriveni paternalizam i protekcionizam razvijenog svijeta. On počiva na shvaćanju (vidljivom već u »Brandtovu izvještaju«) koje G. Frank naziva »globalnim kejnzijanzmom«. Njime se zagovaraju »globalne kejnzi-janske mjere kako bi se osiguralo da Jug obavi svoju spasiteljsku funkciju Sjevera i da se taj proces nastavi... Implementacija novog pristupa globalnog kejnzijanzma neće pretočiti korist na siromašne ništa više nego što je to učinjeno u prošlosti; umjesto toga tražit će i dalje iscrpljujuću eksploataciju i pritisak« (Frank, 1981:88). Ako održivi razvoj mora počivati na paternaliziranoj podložnosti Juga onda taj razvoj teško može biti pravedan i teško može doći do autohtonih ekoloških strategija. A one moraju polaziti od onoga što se u zemljama Trećeg svijeta stvarno događa ne samo zbog endogenih razloga nego, pogotovo, zbog egzogenih pritisaka (velikih korporacija, izvoznih potreba, domaćih kompradorskih elita itd.). Svjedoci smo zastrašujućeg rasipanja prirodnih resursa i zemlje (prekomjerna eksploatacija, sječa šuma, erozija, salinitet, pustošenje), a to u regionalnim okvirima dovodi do znatne nezaposlenosti, siromaštva, ruralnog egzodusa, jednom riječju to produbljuje nerazvijenost. Osim toga, ekološke štete koje utječu na mogućnost zaposlenja i kvalitetu života najviše pogađaju defavorizirane dijelove pučanstva. Njihova se materijalna oskudica povećava, pogoršavaju se zdravstveni uvjeti, rastu nejednakosti i nepravde. Iscrpljivanjem neobnovljivih i kvarenjem obnovljivih resursa sužavaju se perspektive razvoja. Nerazvijene zemlje jeftino izvoze i socijalne i prirodne resurse da bi na međunarodnom tržištu pribavile kakve takve viškove za svoj razvoj. One siromaše da bi se obogatile. To je »začarani krug« zavisnosti. Stoga je prevladavanje zavisnog tipa razvoja pretpostavka bez koje je teško govoriti o globalnom učinku formule održivog razvoja (Sunkel i Leal, 1986:444; Sachs, 1990:298). Sociologija razvoja istražuje da li se i kako ta pretpostavka ozbiljuje u različitim socijalnim realitetima i stoga ona, iz takvog kuta, nije odviše fascinirana raspravama o »održivom razvoju«. No ima mišljenja da ta sociološka disciplina vidno zaostaje i u jednom i u drugom pogledu te da se opravdano može govoriti o »nerazvijenosti« sociologije razvoja (Frank, 1972:76).

Iz prethodnih razmatranja slijede dva osnovna zaključka. **Prvo**, »klima ideja« u kojoj se sociologija razvoja kretala proteklih dvadesetak godina (ciklus sedamdesetih i osamdesetih) mogla bi se označiti kao **kultura konsenzusa**. Globalnost ekoloških rizika uvjetovala je potrebu za dogovaranjem, kompromisom, partnerstvom i suglasjem oko bitnih faktora razvoja. Zagovara se dijalog i participacija raznovrsnih socijalnih aktera (lokalnih, regionalnih, državnih, međudržavnih, međunarodnih) u oblikovanju ekoloških odluka. Iz takve je klime proizašao i modelski konstrukt održivog razvoja, on je tipičan rezultat kulture konsenzusa. **Drugo**, recepcija formule održivog razvoja unutar sociologije razvoja dvojake je naravi. Ona tu formulu s jedne strane slijedi, eksplicira i podupire kao racionalno–pragmatički ključ razvoja u raznolikostima, kao metodu koja u prvi plan stavlja komplementarnost razvojno–ekoloških potreba i strategija, a ne njihovo sukobljavanje. No s druge strane, održivi je razvoj za nju samo opći regulativni princip, skup razumnih normi koje bi trebale usmjeravati

ekološko–razvojno mišljenje. Ali iza tog načela i dalje ostaju goleme disproporcije između razvijenih i nerazvijenih, između društava oskudice i društava blagostanja, između tehnoekonomske potreba i brižnog mišljenja o okolišu. To je za sociologiju razvoja osnovno područje istraživanja.

LITERATURA:

- Apter, D. E, Mushi, S. S. (1972). La science politique. **Revue internationale des sciences sociales**, 1.
- Attali, J. (1981). **Les trois mondes**. Pariz: Fayard.
- Attali, J. (1990). **Lignes d'horizons**. Pariz: Fayard.
- Balandier, G. (1972). La sociologie. **Revue internationale des sciences sociales**, 1.
- Balandier, G. (1971). **Sens et puissance**. Pariz: P. U. F.
- Bastide, R. (1971). **Anthropologie appliquée**. Pariz: Payot.
- Belshaw, C. S. (1972). L'anthropologie. **Revue internationale des sciences sociales**, 1.
- Boudon, R., Bourricaud, F. (1982). **Dictionnaire critique de la sociologie**. Pariz: P. U. F.
- Boudon, R. (1984). **La place du désordre**. Pariz: P. U. F.
- Brandt, W. (1981). Sjever – Jug: Program za opstanak. Izvještaj nezavisne komisije za pitanja međunarodnog razvoja. **Marksizam u svijetu**, 2–3.
- Cardoso, F. H. (1969). **Sociologie du développement en Amérique Latine**. Pariz: Éditions Anthropos.
- Chesnais, J. C. (1987). **La revanche du tiers monde**. Pariz: Robert Laffont.
- Colin, R. (1988). Interaction dynamique des acteurs et des facteurs dans une stratégie du développement endogène. Théories et pratiques. **Développement endogène–aspects qualitatifs et facteurs stratégiques**. Pariz: UNESCO.
- De Reyna, A. W. (1990). Progrès et pauvreté et leurs relations avec les valeurs culturelles et spirituelles. **Pauvreté, progrès et développement**. Pariz: UNESCO.
- Dockès P., Rosier, B. (1988). La question du développement aujourd'hui face à l'histoire. **Développement endogène–aspects qualitatifs et facteurs stratégiques**. Pariz: UNESCO.
- Eisenstadt, S. N. (1967). **Modernization: protest and change**. Englewood Cliffs: Prentice–Hall.
- Frank, G. A. (1972). Sociology of development and underdevelopment, prema: Balandier, G. La sociologie. **Revue internationale des sciences sociales**, 1.
- Frank, G. A. (1981). Sjever–Jug i Istok–Zapad. Kejnzijski paradoksi u Brandtovu izvještaju. **Marksizam u svijetu**, 2–3.
- Giddens, A. (1989). **Sociology**. Cambridge: Polity Press.
- Gorz, A. (1973). **Critique du capitalisme quotidien**. Pariz: Editions Galilée.
- Hagen, E. E. (1964). **On the Theory of Social Change**. London: Tavistock Publications.
- Hoselitz, B. F. (1960). **Sociological aspects of economic growth**. Glencoe: The Free Press.
- Menon, M. G. K. (1991). Oponing Adress. U: Arizpe, L. Le cube planétaire, **Revue internationale des sciences sociales**, 130.
- Miller, R. B. (1991). Les sciences sociales et le défi des changements de l'environnement planétaire. **Revue internationale des sciences sociales**, 130.
- Morin, E. (1982). **Science avec consience**. Pariz: Fayard.
- Moscovici, P. (1992). Ecologie et économie: sur le programme économique des verts. **La nouvelle revue socialiste**, lipanj 1992.
- Nisbet, R. A. (1969). **Social Change and History**. Oxford/London/New York: Oxford University Press.
- Querini, G. (1978). **Ekonomski razvoj i nerazvijenost**. Zagreb: Stvarnost.
- Sachs, I. (1990). Croissance et pauvreté: les leçons de l'expérience brésilienne. **Pauvreté, progrès et développement**. Pariz: UNESCO.
- Schwartzberg, R. G. (1974). **Sociologie politique**. Pariz: Editions Montchrestien.
- Sunke, O., Leal, J. (1986). Les sciences économiques et l'environnement dans la perspective du développement. **Revue internationale des sciences sociales**, 109.

SOCIOLOGY OF DEVELOPMENT AND THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Rade Kalanj

Faculty of Philosophy, Zagreb

Summary

The concept of sustainable development, created for the environmental topics purposes, is discussed in the context of sociology of development. The sociological discipline has formed two cycles: one covering the period from the beginning of the seventies and the other covering the seventies and the eighties. In the first cycle prevailing are economic, social, politic and anthropologic topics, while in the other there arises the environment dimension of the development. In the first cycle the development is seen as sharp dichotomy, e.g. between the North/South, developed/underdeveloped, while in the other one the question is considered on a more global level, the important place being given to the relationship with nature, and the topic of development has been taking on the characteristics of consensus. The relation between the sociology of development and the concept of sustainable development is a double one: the sociology is accepting it as a rational model of harmonising their developmental interests, but, at the same time, it gives warning of the fact that behind the model there are hidden un-surmounted, even worsened, differences between the developed and underdeveloped parts of the world, between the techno-economical rationality and environmental dimensioning of the development.

Key words: culture of consensus, endogenous development, exogenous development, modern, sociology of the development, sustainable development, traditional

ENTWICKLUNGSZOLOGIE UND DIE ERHALTBARE ENTWICKLUNG

Rade Kalanj

Philosophische Fakultät, Zagreb

Zusammenfassung

Der Begriff der erhaltbaren Entwicklung, der im Rahmen der ökologischen Thematik entstand, wird hier im Kontext der Entwicklungssoziologie erforscht. Diese soziologische Disziplin hat sich in zwei Zyklen gestaltet: der eine umfasst die Zeitspanne bis zum Anfang der siebziger Jahre und der andere die siebziger und achtziger Jahre selbst. Im ersten Zyklus überwiegt die wirtschaftliche, gesellschaftliche, politische und anthropologische Thematik, und im zweiten tritt die ökologische Dimension in Erscheinung. Im ersten Zyklus wird die Entwicklung im Zeichen von scharfen Dichotomien (Nord/Süd, entwickelt/unentwickelt) aufgefasst, und im zweiten wird die Frage der Entwicklung globalisiert; wesentliche Bedeutung erhält jetzt das Verhältnis der Natur gegenüber; die Entwicklungsthematik nimmt Konsensmerkmale an. Das Verhältnis der Entwicklungssoziologie zum Begriff der erhaltbaren Entwicklung ist zweierartig: Sie nimmt ihn einerseits an als das rationale Modell, wodurch verschiedene Entwicklungsinteressen in Einklang gebracht werden, gleichzeitig weist darauf hin, dass sich hinter diesem Modell unüberwundene, ja sogar vertiefte Unterschiede zwischen der entwickelten und der unentwickelten Welt, zwischen der technoökonomischen Rationalität und der ökologischen Entwicklungsdimensionierung verbergen.

Grundausrücke: Endogene Entwicklung, Entwicklungssoziologie, erhaltbare Entwicklung, exogene Entwicklung, Konsenskultur, Moderne, Traditionelle